

ความหลุดพ้นในพระพุทธศาสนานิกายตันตระ

Liberation in Tantra Buddhist

พระชลชัย สุธมโม

PhraChonchai Suthammo

วัดคำเม็ก จังหวัดอุบลราชธานี

Kammek Temple, Ubon Ratchathani Province

E-mail: 0650300237gg@gmail.com

Received: 21 October 2021; Revised: 28 October 2021; Accepted: 7 November 2021

บทคัดย่อ

บทความนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาความหลุดพ้นในพระพุทธศาสนานิกายตันตระที่เชื่อว่าการบรรลุความหลุดพ้นโดยมีเจตนาเป็นสำคัญ ต่อมาเห็นว่าการบรรลุความหลุดพ้นต้องได้รับความช่วยเหลือจากพระพุทธเจ้า พระโพธิสัตว์ พิธีกรรมและการสวดธารณีและได้ปรับวิถีทางแห่งความความหลุดพ้นให้ง่ายภายในชาตินี้ เหมาะกับทุกคน ให้ผลเร็ว และมีอานิสงส์มาก และยังมีพัฒนาการด้านการบรรลุความหลุดพ้นโดยใช้พิธีกรรมเป็นสัญลักษณ์และการบรรลุความหลุดพ้นผ่านพุทธเทวนิยม คือ การได้รับความช่วยเหลือจากพระพุทธเจ้าและพระโพธิสัตว์ทั้งหลาย ซึ่งทุกคนก็สามารถบรรลุความหลุดพ้นได้ เป็นเส้นทางลัดให้ถึงความหลุดพ้นได้อย่างสะดวกรวดเร็ว ไม่ต้องเสียเวลาบำเพ็ญบารมีให้แก่กล้าก่อนจึงจะหลุดพ้นเหมือนพระพุทธศาสนานิกายอื่น นอกจากนี้ยังได้รับความช่วยเหลือจากพระพุทธเจ้าและเหล่าพระโพธิสัตว์ให้บรรลุความหลุดพ้นอย่างฉับพลัน

คำสำคัญ: ความหลุดพ้น, พระพุทธศาสนา, นิกายตันตระ

Abstract

This article aims to study liberation in Tantra Buddhism, which believes that liberation is achieved with intention. It was later seen that attaining liberation required the help of Buddhas, Bodhisattvas, rituals and chants, and had simplified the way of liberation within this lifetime. Suitable for everyone, giving results quickly and with great merit. There is also the development of attaining liberation through symbolic rituals and attaining liberation through Buddhist theism, i.e. receiving the help of Buddhas and Bodhisattvas, in which everyone can attain liberation. It is a shortcut way to reach liberation easily and quickly. You don't have to waste your time cultivating prestige for Kila before you can be freed like other sects of Buddhism. It was also assisted by Buddhas and Bodhisattvas to attain instant liberation.

Keywords: liberation, Buddhist, Tantra Nikaya

บทนำ

พระพุทธศาสนาเกิดขึ้นในชมพูทวีป ซึ่งเป็นอารยธรรมที่มีเจ้าลัทธิ ศาสนา และปรัชญาเป็นจำนวนมาก ก่อให้เกิดการแข่งขันและคิดหาวิธีการเพื่อดึงดูดศาสนิกชนให้มาเคารพนับถือศาสนาของตน ซึ่งพระพุทธศาสนาก็มีพัฒนาการและแสวงหาวิธีการเผยแผ่ศาสนาให้มีประสิทธิภาพมากยิ่งขึ้น ในสมัยพุทธกาลพระพุทธศาสนามีความมั่นคงและได้รับการเคารพนับถือเป็นจำนวนมาก จนทำให้มีผู้นับถือลัทธิศาสนาอื่นน้อยลง แต่หลังจากที่พระพุทธเจ้าปรินิพพานแล้ว ศาสนาพราหมณ์จึงได้หาอุบายที่จะทำให้ประชาชนหันกลับมานับถือและปฏิบัติตามความเชื่อเดิม อีกทั้งในขณะนั้นพระสงฆ์เริ่มขาดความสามัคคี มีการปฏิบัติย่อหย่อนต่อพระธรรมวินัย ทำให้ประชาชนขาดที่พึ่งทางใจ “ศาสนาพราหมณ์จึงได้เผยแพร่ศาสนาโดยหันมาเน้นที่พิธีกรรมและบทสวดมนต์ที่ลึกลับศักดิ์สิทธิ์เพื่อบูชาเทพเจ้า เรียกว่าฮินดูตันตระ เมื่อได้ประกอบพิธีอย่างถูกต้องเทพเจ้าก็จะประทานสิ่งต่างๆ มาให้ตามที่ต้องการ นอกจากนี้แล้วยังใช้มนต์ในการป้องกันและเสริมสร้างความอุดมสมบูรณ์ให้กับชีวิตอีกด้วย ทำให้ประชาชนหันกลับไปนับถือศาสนาพราหมณ์เป็นจำนวนมาก” (พระวิมาน คมกิริยปญโญ (ตริกมล), 2549) ในขณะที่มีคนนับถือพระพุทธศาสนาลดน้อยลง ต่อมาในช่วงปลายราชวงศ์คุปตะ พระพุทธศาสนาในอินเดียได้ปฏิรูปตัวเองไปเป็นนิกายพุทธตันตระ เพื่อแข่งขันกับศาสนาฮินดู ทำให้ประชาชนหันมานับถือเป็นจำนวนมาก เพราะมีสิ่งสนองกิเลสของชาวบ้าน โดยหันไปยกย่องเรื่องเวทมนต์คาถา พิธีเสกเป่า ลงเลขยันต์ จนพระสงฆ์ทำหน้าที่เหมือนพราหมณ์” (อภิชาติ โพธิ์ประสิทธิ์ศาสตร์, 2539) โดยนิกายพุทธตันตระได้พัฒนาการมาจากนิกายมหายาน “เป็นพัฒนาการขั้นที่ 2 ของนิกายมหายาน มีพิธีกรรมศักดิ์สิทธิ์มากมายเข้ามาเป็นองค์ประกอบ” (แสงจันทร์งาม, 2544) นิกายพุทธตันตระใช้การตีความพุทธพจน์ให้พิเศษลึกลับซึ่งและมีความสลับซับซ้อนมากขึ้น การตีความที่สลับซับซ้อนนี้เองที่พัฒนามาเป็นสัทธรรมปฏิรูปในนิกายพุทธตันตระ ซึ่งเป็นพัฒนาการขั้นที่ 3 ของพระพุทธศาสนา หรือเป็นพัฒนาการที่เกิดจากนิกายมหายาน โดยนิกายพุทธตันตระมีชื่อเรียกหลายชื่อตามลักษณะของท้องถิ่นนั้นๆ เช่น รหস্যาน คุยหายาน วัชรยาน มนตรยาน และตันตรยาน (พระวิมาน คมกิริยปญโญ (ตริกมล), 2549) ซึ่งเป็นความพยายามปรับเปลี่ยนวิธีการเผยแผ่พระพุทธศาสนารูปแบบใหม่ โดยการนำ

หลักธรรมหรือคุณของพระพุทธเจ้ามาประพันธ์เป็นบทสวดสรรเสริญพระพุทธเจ้า เพื่อเป็นอุบายดึงดูดคนให้เข้าสู่ศาสนา และแสดงให้เห็นว่าพระพุทธศาสนาก็มีมิติด้านความศักดิ์สิทธิ์เหมือนกัน เมื่อมีการสวดเป็นประจำแล้ว ทำให้มีการถือชโลง ซึ่งเรียกว่าเป็นพุทธมนต์หรือมนต์ระทางพระพุทธศาสนา เพื่อใช้เป็นอุบายแย่งศาสนิกกับศาสนาพราหมณ์ “ต่อมาพระสงฆ์ในยุคหลังได้ยึดถือว่าบทสรรเสริญนั้นศักดิ์สิทธิ์จริงจึงได้เผยแพร่สืบทอดกันมา โดยให้ความสำคัญของเนื้อแท้ทางธรรมน้อยลง และเน้นการประกอบพิธีกรรมมากขึ้น มีการสอนเรื่องเวทมนต์คาถาอย่างจริงจังในยุคของมหาวิทยาลัยนาลันทา ซึ่งมีพระสงฆ์จากหลายประเทศเข้ามาเรียนเวทมนต์คาถา” (พระวิมาน คมกัปปัญญ (ตริกมล), 2549) ต่อมาจึงได้นำความเชื่อเรื่องเวทมนต์คาถาเข้าไปสู่ประเทศของตน เช่น ประเทศจีน ทิเบต ญี่ปุ่น เป็นต้น “การเผยแพร่พระพุทธศาสนามีความจำเป็นที่จะต้องศึกษารูปแบบและวิธีการในการเผยแพร่พระพุทธศาสนาว่า วิธีการและรูปแบบของใครจะเป็นวิธีการที่มีประสิทธิภาพมากที่สุด เพื่อนำมาใช้ในการเผยแพร่พระพุทธศาสนาต่อไป” (พระมหาแผน ธรรมเมธี (ศรีอภัย, 2548) ซึ่งสะท้อนให้เห็นว่าพระพุทธศาสนานิกายตันตระมีการปรับตัวและปรับเปลี่ยนยุทธวิธีในการเผยแพร่รูปแบบใหม่ เพื่อรักษาและเพิ่มจำนวนผู้นับถือให้มากยิ่งขึ้น

พระพุทธศาสนานิกายพุทธตันตระยังได้มีการปรับเปลี่ยนรูปแบบ วิธีการ กลยุทธ์ รวมทั้งการประยุกต์ใช้หลักธรรม เพื่อนำเสนอทางเลือกใหม่ต่อสังคมในการเข้าถึงศาสนาและการเข้าถึงความหลุดพ้นง่ายขึ้น โดยไม่ต้องบำเพ็ญเพียรอย่างยากลำบากข้ามภพชาติเหมือนนิกายเถรวาทและนิกายมหายาน และได้นำเสนอวิถีทางแห่งความหลุดพ้นได้ภายในชาติปัจจุบัน ไม่ว่าจะเป็นนักบวชหรือฆราวาสทั่วไปก็สามารถเข้าถึงความหลุดพ้นได้ง่ายขึ้น ถึงแม้บางอย่างอาจถูกมองว่าไม่เป็นไปตามแนวทางพระพุทธศาสนาที่แท้จริงก็ตาม โดยบางอย่างยังทำให้เกิดความเข้าใจคลาดเคลื่อนและก่อให้เกิดความขัดแย้งในกลุ่มผู้นับถือพระพุทธศาสนา รวมทั้งบุคคลภายนอกยังมีความเข้าใจเกี่ยวกับแนวคิดและวิธีการปฏิบัติเพื่อเข้าถึงความหลุดพ้นแบบพระพุทธศาสนานิกายพุทธตันตระค่อนข้างน้อย ทั้งที่ความเชื่อแบบตันตระมีแพร่หลายในสังคมไทย แนวคิดและวิธีการปฏิบัติเรื่องความหลุดพ้นของพระพุทธศาสนานิกายตันตระก็ยิ่งทำให้เกิดข้อสงสัยในสังคม เพราะเป็นแนวทางที่สังคมพระพุทธศาสนาในประเทศไทยไม่ค่อยคุ้นเคย และถูกมองว่าขัดกับแนวทางของพระพุทธศาสนาที่แท้จริง แต่ก็ยังมีชาวพุทธจำนวนมากที่มีความเชื่อมั่นและปฏิบัติตามวิถีทางแห่งความหลุดพ้นของพระพุทธศาสนานิกายตันตระเป็นจำนวนมาก

พัฒนาการของพระพุทธศาสนานิกายตันตระ

นิกายพุทธตันตระเคยเป็นส่วนหนึ่งของนิกายมหายานมาก่อน และได้แยกตัวออกมาภายหลัง โดยนิกายนี้ยอมรับว่าเคยเป็นส่วนหนึ่งของนิกายมหายาน แต่ที่แยกตัวออกมาเรียกตัวเองเป็นพัฒนาการขั้นที่ 2 ของนิกายมหายาน ดังจะได้กล่าวถึงต่อไป

1. กำเนิดของพระพุทธศาสนานิกายตันตระ

พุทธตันตระมีกำเนิดและพัฒนาการที่ยาวนานสลับซับซ้อน ซึ่งตามประวัติศาสตร์พระพุทธศาสนาในประเทศอินเดียได้มีนักการศาสนาได้แบ่งระยะความเจริญรุ่งเรืองออกเป็น 3 ระยะ ดังต่อไปนี้ (แสง จันทรงาม, ศาสนศาสตร์, 2531)

1. ตั้งแต่ พ.ศ. 1 ถึง พ.ศ. 500 พระพุทธศาสนานิกายสาวกยานรุ่งเรือง
2. ตั้งแต่ พ.ศ. 500 ถึง พ.ศ. 1000 พระพุทธศาสนานิกายมหายานรุ่งเรือง
3. ตั้งแต่ พ.ศ. 1000 ถึง พ.ศ. 1500 พระพุทธศาสนานิกายตันตรยานรุ่งเรือง

จะเห็นได้ว่าระหว่าง พ.ศ. 1000-1500 เบื้องต้นพัฒนาการมาจากนิกายมหายานิกและโยคาจาร ต่อมาเมื่อนำพิธีกรรมลี้ลับ (คุยหะ) และการใช้มนตร์ (มนต์) แบบฮินดูเข้ามาใช้จึงเรียกตัวเองว่าพุทธตันตระ โดยการกำเนิดและพัฒนาการของพระพุทธศาสนานิกายตันตระมีขึ้นเพราะมีสาเหตุ 5 ประการ คือ (พระมหาสมจินต์ สมมาปัญญา, 2544)

1. พุทธศาสนิกบางกลุ่มโดยเฉพาะพระสงฆ์เกิดความไม่แน่ใจว่า การปฏิบัติตามพระธรรมวินัยที่พระองค์ทรงบัญญัติไว้อย่างเคร่งครัดจะได้ประโยชน์อะไร ทำให้มีการปฏิบัติที่แปลกแยกออกไป

2. คำอธิบายหรือคำตอบปัญหาเกี่ยวกับ “สภาวะ” ของพระนิพพานไม่ชัดเจน ไม่เป็นที่น่าพอใจ คำอธิบายที่ว่า นิพพานคือความดับกิเลส นิพพานคือศูนย์ ตายแล้วไม่เกิดอีกหมายถึงอะไร ทำให้มีความพยายามอธิบายนิพพานในแนวใหม่ โดยเพิ่มคุณวิเศษที่เป็นรูปธรรมเข้าไป ทำให้นิพพานมีชีวิต มีลักษณะเป็นดินแดนในอุดมคติ

3. การที่ฝ่ายเถรวาทเน้นที่ความหลุดพ้นของตนเอง ทำให้มีการมองว่าขาดหลักกรุณา เห็นแก่ตัว จึงทำให้มีกลุ่มพุทธศาสนิกที่สอนเน้นกรุณาและแสดงในลักษณะเป็นบุคลาธิษฐานมากขึ้น

4. มหายานมีวรรณกรรมมากและพิสดารเกินไป ทำให้ผู้ครองเรือนไม่มีเวลาศึกษา จึงมีการย่อวรรณกรรมลงเป็นหัวใจ คงไว้เฉพาะสาระสำคัญ ง่ายในการประยุกต์ใช้ในชีวิตของผู้ครองเรือน เกิดมีมหากรุณาธารณี ปรัชญาปารมิตาธารณี

5. กระแสแห่งฮินดูตันตระรุนแรงมาก นักปราชญ์ฝ่ายพุทธโดยเฉพาะฝ่ายมหายานจึงพยายามปรับรูปแบบแห่งการเผยแผ่ศาสนา และพยายามทำตัวให้เข้ากันได้กับกระแสหลักคือฮินดู ทำให้เกิดการตีความคำสอนและวิธีการปฏิบัติผิดจากเถรวาทและมหายานมากขึ้น

ทั้ง 5 สาเหตุที่กล่าวมาเป็นส่วนที่ทำให้พุทธตันตระเกิดขึ้น โดยพยายามสร้างหลักเกณฑ์ใหม่ขึ้นมาเพื่อที่จะเข้าถึงหลักธรรมได้ง่ายขึ้น และสามารถสัมผัสได้อย่างเป็นรูปธรรม เน้นหลักบุคลาธิษฐานและง่ายสำหรับการนำไปประยุกต์ใช้ในชีวิตประจำวัน และที่สำคัญก็เพื่อจะเอาชนะฮินดูที่มีกระแสทางสังคมอย่างรุนแรง คณาจารย์ฝ่ายพุทธจึงได้นำเอาหลักการของฮินดูมาใช้บ้าง เพื่อเสริมสร้างกำลังใจและสนองกระแสความต้องการของประชาชน โดยกล่าวอ้างถึงการหมั่นงล้อพระธรรมจักรของพระพุทธองค์ ว่าพระองค์เคยตรัสหลักการแบบพุทธตันตระเอาไว้ในที่ต่างๆ

พระพุทธศาสนานิกายตันตระก่อกำเนิดในประเทศอินเดียประมาณพุทธศตวรรษที่ 7 แต่ก็ยังแผ่อยู่ภายใต้ร่มเงาของนิกายมหายาน “เมื่อประมาณ พ.ศ. 1000 ภิกษุสงฆ์ในฝ่ายมหายานได้หันหลังให้และทิฐิของตนไปเข้ากับลัทธิท้องถิ่นบ้าง และเข้ากับลัทธิศาสนาอื่นบ้าง มีศาสนาพราหมณ์ที่แพร่หลายอยู่ในสมัยนั้น นิกายผสมผสานระหว่างพุทธและตันตระของพราหมณ์ ได้กลายเป็นพุทธตันตรยาน และวัชรยาน เป็นพระพุทธศาสนาอีกแบบหนึ่ง กลายเป็นมูลเหตุหนึ่งที่ทำให้พระพุทธศาสนาเสื่อมไปจากชมพูทวีป” (พิฑูร มลิวัลย์ และคณะ, 2533) ส่วนกลุ่มที่เน้นพิธีกรรมลี้ลับมักถูกเรียกว่าคุยหยาน

2. พัฒนาการของพระพุทธศาสนานิกายตันตระ

การกำเนิดขึ้นของพระพุทธศาสนานิกายตันตระมีหลายสาเหตุ ซึ่งเป็นการปรับตัวให้มีความเหมาะสมกับกระแสทางสังคมแต่ละยุคสมัย โดยคำนึงถึงความตั้งมั่นแห่งพระพุทธศาสนา จึงมีการปรับยุทธวิธีใหม่เพื่อตอบสนองความต้องการของสังคม และมุ่งหวังให้คนส่วนใหญ่เข้าถึงหลักธรรมคำสอนและเป้าหมายสูงสุดของพระพุทธศาสนาได้ง่ายยิ่งขึ้น เวทมนต์คาถาและพิธีกรรมลี้ลับได้ถูกนำมาใช้เป็นส่วนหนึ่งในวิถีทางสู่ความหลุด

พัน พิธีกรรมบางอย่างเป็นสิ่งลึกลับ ไม่ถูกเปิดเผยให้คนภายนอกได้ล่วงรู้ โดยกลุ่มที่ปกปิดข้อปฏิบัติบางอย่างให้ลึกลับจึงถูกเรียกว่าคฺยฺหฺยาน

ประมาณพุทธศตวรรษที่ 10 พระพุทธศาสนานิกายตันตระแยกออกมาจากมหายาน เรียกตัวเองว่าคฺยฺหฺยาน เรียกมหายานเดิมว่าพวกเปิดเผย (ประยงค์ แสนบุราณ, 2548) คฺยฺหฺยาน แปลว่า ลัทธิลับ เป็นชื่อในช่วงแรกของการแยกตัวออกมาจากพระพุทธศาสนานิกายมหายาน เป็นนิกายที่มีลักษณะแปลกประหลาดกว่านิกายพระพุทธศาสนาอื่นๆ ที่รับเอาพิธีกรรมและอาถรรพเวทของพราหมณ์เข้ามาสั่งสอนด้วย แต่แก้ไขให้เป็นของพระพุทธศาสนาเสีย เช่น แทนที่จะบูชาพระอิศวรก็บูชาพระพุทธเจ้าแทน คฺยฺหฺยานหรือมนตรยาน รหัสยาน นั้นมีกำเนิดในฐานะคลุมเครือ แต่เข้าใจอย่างเร็วก็ไม่ก่อนพุทธศตวรรษที่ 7 ขึ้นไป ขณะแรกก็คงเป็นส่วนหนึ่งมหายานมาในราวพุทธศตวรรษที่ 10 ลัทธินี้จึงได้ประกาศตนแยกออกมาจากมหายานเด็ดขาด กลายเป็นยานใหม่ คือ คฺยฺหฺยาน แต่ก็ยังถือหลักปรัชญาในมหายานเป็นปทัฏฐาน เรียกพวกมหายานเดิมว่า พวกเปิดเผย ส่วนพวกตน เรียกว่า พวกลับ คือเป็นมหายานชนิดลับไม่ใช้ชนิดเปิดเผย คฺยฺหฺยานกำเนิดขึ้นดูเหมือนเพื่อจะเอาชนะน้ำใจชาวฮินดูที่ติดใจเรื่องยัญกรรมบวงสรวงและพระเป็นเจ้าต่างๆ จึงได้อนุโลมตามความต้องการของสังคม รับเอายัญกรรมและอาถรรพเวทอาคมมนตราขลังต่างๆ เข้ามาในพระพุทธศาสนา ในตำนานของลัทธินี้กล่าวว่า หลักธรรมของมนตรยานเทศนาเปิดเผยโดยพระไวโรจนพุทธเจ้า ซึ่งเทศนาหลักธรรมนี้ในวันธรรมชaturmasya หลังพระวัชรสัตว์ (บ้างว่าคือ พระสมันตภัทรโพธิสัตว์ บ้างว่าพระอินทร์) ได้รวบรวมไว้และบรรจุอยู่ในเจดีย์เหล็กของอินเดียนได้ ต่อมาอาจารย์นาการชุนได้ไปเปิดกรุพระธรรมลึกลับนี้และได้รับการอภิเษกจากพระวัชรสัตว์ จึงได้ประกาศลัทธิคฺยฺหฺยานแก่อีก นาคารชุนได้ถ่ายทอดให้แก่ภาคิโพธิ ซึ่งเชื่อกันว่าเป็นบุคคลผู้มีชีวิตในราวพุทธศตวรรษที่ 11 (เสถียร โพธิ์นันทะ, 2548)

ในช่วงนี้พราหมณ์ได้ปรับปรุงศาสนาของตนโดยวิธีเลียนแบบพุทธศาสนาอีกหลายประการ เช่น เรื่องติมูรติ เลียนแบบพระรัตนตรัย เป็นต้นเหตุให้ศาสนาพราหมณ์เฟื่องฟูขึ้น (วศิน อิศรสระ, 2528) ตั้งแต่ประมาณ พ.ศ. 1000 เป็นต้นมา พระพุทธศาสนานิกายตันตระเริ่มปรากฏตัวขึ้นและมาชัดเจน ในระยะประมาณ 200 ปี ต่อมา พุทธตันตระและฮินดูตันตระจึงพยายามเลียนแบบกันและกันอย่างกลมกลืน ดังนั้น “ก่อนที่จะมาเป็นนิกายพุทธตันตระนี้ได้เคยอยู่กับนิกายมหายานมาก่อน พอถึงพุทธศตวรรษที่ 10 จึงได้ประกาศตัวออกมาจากนิกายมหายานอย่างเด็ดขาด เรียกตัวเองว่า คฺยฺหฺยาน และเรียกนิกายมหายานว่า พวกเปิดเผย นิกายนี้ได้นำพิธีกรรมและ อาถรรพเวทของพราหมณ์เข้ามาดัดแปลงเป็นของพระพุทธศาสนา” (ประยงค์ แสนบุราณ, 2548)

สำหรับตันตระในกาลจักร พระพุทธองค์รับสั่งว่า เมื่อเคลื่อนวงล้อพระธรรมจักรครั้งที่ 2 ที่ยอดเขาคิชกูฏนั้น พระองค์ได้มอบคำสอนฝ่ายตันตระไว้ที่เมืองทานยักตกะ ในการพัฒนาคำสอนของตันตระนั้นทางทิเบตเองก็มีความเห็นแตกต่างกัน ฝ่ายหนึ่งอธิบายว่า พระพุทธองค์ทรงสอนตันตระในคืนเดือนเพ็ญ 1 ปีหลังจากที่ตรัสรู้ อีกฝ่ายหนึ่งเห็นว่า พระพุทธองค์ทรงสอนตันตระ 1 เดือนก่อนปรินิพพาน ทศณะที่สองดูเหมือนจะมีเหตุผลมากกว่า เพราะในกาลจักรตันตระเองกล่าวว่า เมื่อพระองค์ทรงเคลื่อนวงล้อพระธรรมจักรครั้งที่สองโปรดแสดงธรรมที่เขาคิชกูฏนั้น พระองค์ก็ทรงประทานคำสอนตันตระที่ทานยักตกะ ในคำสอนแบบตันตระเบื้องต้นพระพุทธองค์ทรงสอนโดยใช้ พระวรกายมนุษย์ กล่าวคือในสภาพที่เป็นภิกษุ โดยทั่วไปแล้วเวลาที่สอนตันตระพระองค์จะปรากฏ พระวรกายเป็นพระวัชรธรรม ซึ่งเป็นเทพเจ้าหลักของตันตระ (ฉัตรสุมาลย์ กบิลสิงห์, 2538) มีเรื่องเล่ากันว่าผู้ประกาศหลักธรรมของนิกายมนตรยาน คือ พระไวโรจนพุทธเจ้า พระองค์ได้ทรงแสดงหลักธรรมของนิกายไว้ในวัชรธรรมมณฑลเศียร ต่อมาพระวัชรสัตว์ได้รวบรวมหลักธรรมนี้ไว้แล้วบรรจุในเจดีย์

เหล็กในอินเดียตอนใต้ ภายหลังท่านนาครชุนได้ไปเปิดกรุพระธรรมลักลับนี้ พร้อมกับได้รับการอภิเษกจากพระวัชรสัตว์ จึงได้ประกาศหลักธรรมของคุยกุหยานแก่ชาวโลก ต่อมาท่านนาครชุนได้อภิเษกถ่ายทอดให้แก่ท่านนาคโพธิ ผู้มีอายุในประมาณพุทธศตวรรษที่ 11 ยุคเดียวกับท่านเฮียงจิง โดยท่านนาคโพธิได้จาริกไปยังแคว้นต่างๆ เพื่อเผยแผ่กติกายคุยกุหยานจนถึงเกาะลังกา และได้อภิเษกถ่ายทอดหลักธรรมให้แก่ท่านศุภกรสิงหะและวัชรโพธิ ต่อมาก็ได้เป็นกำลังสำคัญยิ่งของนิกายนี้ (ประยงค์ แสนบุราณ, 2548) เมื่อพระพุทธศาสนานำแนวคิดแบบฮินดูเข้ามาปะปน ในยุคนี้จึงเรียกว่าพุทธตันตระ เกิดสังเคราะห์กับศาสนาฮินดู ทำให้พระพุทธศาสนาถึงแก่ความเสื่อม โดยพระพุทธศาสนาในยุคนี้ได้หลอมตัวเข้าหาลัทธิตันตระของฮินดู ซึ่งมีหลักการปฏิบัติที่สำคัญที่คล้ายกัน ดังนี้

1. ถือการท่องบ่นเวทมนต์ และลงเลขยันต์ซึ่งได้แก่มนตราและธารณี การออกเสียง สวดมนต์นั้นได้บัญญัติคำสวดอันลักลับขึ้นมา ผู้ปฏิบัติมีภาษาที่มีความหมายเป็นสองแง่ในทำนองคำคม ความหมายจริง ๆ ของคำเหล่านั้น เมื่อคนสามัญทั่วไปได้ยินเข้าถึงกับสะดุ้ง แต่นักปฏิบัติได้แปลความหมายไปในอีกแง่หนึ่ง ซึ่งเป็นที่รู้กันโดยเฉพาะและแตกต่างจากความเข้าใจของสามัญชนทั่วไปอย่างมาก

2. ถือเหมือนกันกับชั้นต้น แต่เพื่อให้มีความพิเศษออกไปจึงมีการนับถือพระผานิปุทธะและพระโพธิสัตว์ยิ่งขึ้นไป มีความเชื่อในเทพเจ้าและเทพีเป็นจำนวนมาก และเห็นว่าการโปรดปรานของเทพเจ้าและเทพีเหล่านั้นสามารถทำให้ผู้ฮินดูบรรลุความสำเร็จได้ จึงนิยมการสร้างรูปขึ้นมาให้พระพุทธรูปประทับนั่งอยู่ท่ามกลางเทพีทั้งหลาย ได้นำเอาลัทธิศักติของลัทธิฮินดูมารวมนับถือและฮินดูด้วยศักติ คือ การนับถือในชายาของพระเจ้าองค์ใดองค์หนึ่งอันเป็นอำนาจเทพเจ้าผู้เป็นสามี เช่น พระนางอุมา เป็นศักติของพระศิวะ พระลักษมี เป็นศักติของพระวิษณุ เมื่อนับถือพระศิวะและพระวิษณุก็ต้องมีความนับถือหรือจงรักภักดีต่อพระนางอุมาและพระนางลักษมีด้วย ส่วนศักติของพระผานิปุทธะและพระโพธิสัตว์ก็คือพระนางผู้เป็นคู่บารมีของพระพุทธรูปและพระโพธิสัตว์ ยิ่งกว่านั้นลัทธินี้ยังมีการสมมติพระนิพพานให้มีรูปร่างขึ้นสำหรับบูชาสิ่งที่เหมาะสมกันขึ้น เรียกว่า “นิราตมเทวี” ผู้ที่เข้าถึงพระนิพพานก็คือเข้าถึงองค์เทวีหรือรวมอยู่ในองค์เทวี ลัทธินี้เรียกว่า “วัชรยาน” ผู้ที่อยู่ในลัทธินี้เรียกว่า “วัชรจารย”

3. มีการเพิ่มการเซ่นสรวงบูชาผีสงฆ์เข้าไปด้วย โดยถือว่าการบูชาบวงสรวงและฮินดูจะช่วยให้ได้รับความสุข และยังได้ทำรูปของพระผานิปุทธะให้มีปางดุร้ายอย่างนางกาลิ ซึ่งเป็นปางดุร้ายของพระนาง อุมา ลัทธินี้เรียกว่า “กาลจักร” พระพุทธศาสนาที่ผสมเข้ากับลัทธิตันตระของฮินดูได้นำเอาประเพณีและพิธีกรรมอันลักลับน่ากลัวและลามกอนาจารมาปฏิบัติ (พระมหาดาวสยาม วชิรปัญโญ, 2538) ในช่วงปลายสมัยราชวงศ์คุปตะ “พุทธตันตรยานหรือ มนตรยาน รหস্যาน คุยกุหยาน สหস্যาน” ลัทธิหรือนิกายนี้ได้นำศาสนาฮินดูเข้ามาละคนปนเปมา ความตั้งใจเดิมต้องการจะแข่งกับศาสนาฮินดูซึ่งปรับปรุงใหม่ในสมัยราชวงศ์คุปตะ ทำให้ประชาชนสามัญหันกลับมานับถือเป็นจำนวนมาก เพราะมีสิ่งสนองกิเลสของชาวบ้าน ฝ่ายมหายานเห็นว่าลำพังเนื้อธรรมแท้ๆ ยากที่จะทำให้ชาวบ้านเข้าถึงได้ จึงคิดแก้ไขให้เหมือนศาสนาฮินดู คือ กลับไปยกยอเวทมนต์อาคมขลัง พิธีฮาแลก พิธีเสกเป่า ลงเลข ลงยันต์ต่างๆ จนที่สุดพระสงฆ์เองทำหน้าที่เหมือนพราหมณ์ทุกอย่าง ลัทธินี้เรียกว่า “พุทธตันตรยาน” เพราะถือคาถาอาคมเป็นสำคัญ

การที่ความคิดแบบไสยศาสตร์เผยแผ่ออกไปทำให้ศาสนาพุทธเปลี่ยนแปลงไป หลักธรรมดั้งเดิมก็ถูกลบเลือนไปจากความทรงจำของคนรุ่นนั้น ทั้งพุทธตันตระและฮินดูตันตระ ต่างได้รับแรงสนับสนุนจากแหล่งเดียวกัน ข้อแตกต่างระหว่างนิกายทั้งสองจึงค่อยๆ เลือนไปที่ละน้อย อาจารย์ฝ่ายพุทธตันตระนำหลักการใหม่เข้ามาใช้ในการตีความพระสูตร เพื่อให้มีความสอดคล้องต้องกันกับชาวพุทธมหายานทั่วไป แนวความคิดใหม่นี้

คือ ศุญyata หรือความว่าง ทั้งเทพเจ้าและยักษ์มารนั้น ในความเป็นจริงแล้วไม่มีด้วยกันทั้งคู่ เป็นเพียงผลผลิตอันเกิดจากภาพลวงแห่งจิตของเราเท่านั้น โดยการใช้ความคิดเช่นนี้ ตันตระจึงสามารถรวมตัวเข้ากับหลักธรรมฝ่ายมหายาน และโดยการรวมตัวนี้ทำให้เกิดยานที่ 3 ขึ้น คือ ตันตรยาน หรือมนตรยาน (อภิชัย โพธิ์ประสิทธิ์สาธ, 2539) การตีความพระสูตรจึงเหมือนกับการอธิบายความหมายพุทธพจน์ โดยผ่านพิธีกรรมลี้ลับและสิ่งสมมติที่เป็นปริศนา (มายา) แต่ในความเป็นจริงแล้วเป็นสิ่งที่ไม่มีอยู่จริง เป็นเพียงภาพลวงของจิต ถ้าสามารถไขปริศนาคความลี้ลับได้ก็จะพบกับความเป็นจริง แต่อย่างไรก็ตามพิธีกรรมทางไสยศาสตร์ก็ดูเหมือนจะได้รับความนิยมนมากกว่าการแสวงหาสัจธรรม เห็นได้จากการที่พระสงฆ์ได้ทำตัวเป็นผู้ขมังเวทย์

จุดเด่นของพระพุทธศาสนานิกายตันตระ คือ การปรับตัวเข้ากับความสำเร็จได้ง่าย เมื่อพระพุทธศาสนาแบบตันตระเข้าสู่ประเทศใดก็สามารถที่จะเข้าถึงประชาชนได้ง่าย ไม่ว่าประเทศนั้นจะมีศาสนาเดิมอยู่ก่อนแล้วก็ตาม เพราะพุทธตันตระมีหลักการลี้ลับชวนให้คนหันมาให้ความสนใจ ที่สำคัญความลี้ลับก็เป็นจุดขายอย่างหนึ่งที่ทำให้ไม่เข้าใจและไม่กล้าที่จะลบหลู่ และปฏิบัติตามโดยศุภฤ ด้วยเกรงว่าตนเองจะมีอันเป็นไปหรือได้รับผลกระทบจากสิ่งลี้ลับ พระพุทธศาสนานิกายตันตระมีพัฒนาการมายาวนานและยังมีแนวโน้มว่าจะยังคงพัฒนาการต่อไปอีกเมื่อเข้าสู่ประเทศอื่นๆ สำหรับประเทศอินเดีย ทิเบต จีน ญี่ปุ่น เป็นเพียงส่วนหนึ่งของหลายประเทศที่นับถือพระพุทธศาสนาแบบตันตระ (พระวิมาน คมกริปปญโญ, 2548) ดังนั้นพุทธตันตระจึงจำแนกออกเป็น 2 สาขา ใหญ่ๆ คือ ทักขิณาจารย์และความจารี ส่วนตันตระที่มีชื่อเรียกแตกต่างกันตามลักษณะความเชื่อและการปฏิบัติ โดยในกลุ่มของผู้ปฏิบัติตามตันตรยาน กาลจักรยาน วัชรยาน สหัชชยาน คุยหยาน และมันตรยาน ประกอบด้วยผู้มีความเชื่อและปฏิบัติที่มีลักษณะเป็นทั้งทักขิณาจารย์และความจารี เพราะมีทั้งผู้ที่ยังปฏิบัติตามพระธรรมวินัยอย่างเคร่งครัดและผู้ที่ไม่เคร่งครัดในพระธรรมวินัย แต่จะเน้นข้อปฏิบัติที่ลี้ลับซับซ้อน โดยกลุ่มที่มีความชัดเจนเกี่ยวกับความลี้ลับซับซ้อนคือกลุ่มที่ปฏิบัติแบบคุยหยาน

ดังนั้น เมื่อกล่าวถึงกำเนิดและพัฒนาการของพระพุทธศาสนานิกายตันตระนี้ เป็นที่ทราบกันว่าได้เกิดที่ประเทศอินเดียเริ่มก่อตัวขึ้นภายใต้ร่มเงาของพระพุทธศาสนานิกายมหายาน โดยพัฒนามาจากปรัชญาโยคาจาร ในช่วงประมาณ พ.ศ. 400 ต่อมาจึงได้พัฒนาการจนเริ่มแสดงตัวออกมาครั้งแรกในช่วงประมาณ พ.ศ. 700 จาก พ.ศ. 700 เป็นต้นมาเป็นช่วงปฏิรูปตัวเองเพื่อให้เห็นความแตกต่าง จนถึง พ.ศ. 1,000 จึงได้แยกตัวออกมาจากพระพุทธศาสนานิกายมหายาน ตั้งแต่ พ.ศ. 1,000-1,200 ความเชื่อแบบวัชรยานมีความโดดเด่นมากจึงเรียกช่วงนี้ว่าช่วงวัชรยานเฟื่องฟู ต่อมาระหว่าง พ.ศ. 1,200-1,400 ความเชื่อแบบสหัสชยานเฟื่องฟู ต่อมาระหว่าง พ.ศ. 1,400-1,500 ความเชื่อแบบกาลจักรยานเฟื่องฟู หลังจากนั้นก็เป็นยุคเสื่อมของพระพุทธศาสนานิกายตันตระ ก่อนที่จะถูกกองทัพมุสลิมโจมตีและทำลายอย่างหนักจนสูญสิ้นจากประเทศอินเดียประมาณ พ.ศ. 1,700 หลังจากนั้นพระสงฆ์ลัทธิชวาจารย์ก็ได้ลี้ภัยสงครามเข้าไปยังประเทศต่าง ๆ พร้อมนำแนวคิดแบบตันตระเข้าไปเผยแผ่ในประเทศนั้น ๆ ด้วย สะท้อนให้เห็นว่าพระพุทธศาสนานิกายตันตระเริ่มก่อตัวขึ้นและมีพัฒนาการตั้งแต่ประมาณ พ.ศ. 400-1,500 แต่ละช่วงเวลาก็จะมีการพัฒนาแนวคิดและหลักธรรมคำสอนที่มีลักษณะแตกต่างกันออกไป และมีความโดดเด่นต่างกันตามแต่ละช่วงเวลา มีพัฒนาการมาด้วยกันแต่มีความรุ่งเรืองต่างยุคสมัย ส่วนตันตรยานมักถูกผนวกเข้าในยุคเดียวกับวัชรยาน เพราะมีลักษณะข้อปฏิบัติที่คล้ายกันและเจริญรุ่งเรืองในเวลาเดียวกัน

ความหลุดพ้นในพระพุทธศาสนานิกายตันตระ

พระพุทธศาสนานิกายตันตระมีแนวทางการปฏิบัติเพื่อให้เข้าสู่ความหลุดพ้น โดยคำนึงถึงการหลุดพ้นในปัจจุบัน โดยเน้นทางลัดที่สะดวกรวดเร็วและเหมาะกับอุปนิสัยของผู้ปฏิบัติเป็นหลัก ซึ่งมีความแตกต่างจากพระพุทธศาสนาเถรวาทและมหายาน โดยมีหลักปฏิบัติอันเป็นแนวทางปฏิบัติของนิกาย ดังต่อไปนี้

1. วิถีทางการบรรลุความหลุดพ้นโดยถือเจตนาเป็นสำคัญ

พระพุทธศาสนานิกายตันตระเห็นว่าธรรมชาติแห่งความดีหรือความชั่วของการกระทำใดๆ นั้น ขึ้นอยู่กับผลที่ได้รับเป็นสำคัญ และผลแห่งการกระทำนั้น เพื่อให้แจ่มชัดยิ่งขึ้น ควรพิจารณาตัดสินที่ความตั้งใจในการกระทำนั้นๆ จุดใหญ่ใจความของตันตระขึ้นอยู่กับความตั้งใจในการกระทำใดๆ อันเกี่ยวแก่ศาสนาพิธี เพื่อไปสู่ความหลุดพ้น ควรถือว่าใช้ได้ทั้งสิ้น ถ้าจะมองในแง่ความเมตตากรุณาแล้ว เราจะใช้กฎศีลธรรมจรรยาของปุถุชนไปตัดสินการปฏิบัติของพระโพธิสัตว์ไม่ได้ เพราะพระโพธิสัตว์เป็นผู้อุทิศชีวิต เพื่อช่วยให้สัตว์โลกทั้งหลายพ้นทุกข์ ตำราทางฝ่ายตันตระมีกล่าวไว้ว่า ถ้าเกิดมีหญิงนางหนึ่งหลงรักในพระโพธิสัตว์อย่างล้นพ้น จนกระทั่งยอมถวายชีวิตเพื่อพระองค์แล้ว เป็นหน้าที่ของพระโพธิสัตว์ที่จะต้องช่วยชีวิตเธอไว้ โดยสนองตอบตามความต้องการของนาง พระโพธิสัตว์ไม่เคยทำบาป และเพราะเหตุนี้ ในตำรานั้นจึงได้กล่าวย่ำว่า ไม่มีสิ่งใดที่พระโพธิสัตว์ไม่ควรทำ หากจะเป็นการช่วยปลดทุกข์ให้แก่ผู้อื่น ทั้งนี้เพราะไม่ว่าพระโพธิสัตว์จะประพฤติปฏิบัติสิ่งใด ความตั้งใจของท่านสะอาดหมดจดเสมอ ดังนั้น ผลแห่งการกระทำของพระองค์ย่อมเป็นผลดีเสมอด้วย (ฉัตรสุมาลย์ กบิลสิงห์, 2525)

ทำให้บางครั้งการกระทำของพระพุทธศาสนานิกายตันตระอยู่นอกเหนือจากการเปรียบเทียบกับกฎทางศีลธรรม เหตุว่าถือเจตนาเป็นสำคัญ รูปแบบวิธีการต่างๆ ที่นำมาใช้ถือว่าเป็นอุบายเพื่อบรรลุเป้าหมายสูงสุด ไม่ได้มองที่การกระทำ แต่ให้มองที่ผลของการกระทำว่าเป็นไปเพื่อช่วยเหลือเกื้อกูลสรรพสัตว์ ถึงจะถูกมองว่าบางกรณีไม่เหมาะสมกับแนวทางพระพุทธศาสนาเถรวาท แต่นิกายพุทธตันตระกลับเห็นว่าผู้ที่บำเพ็ญเพียรสามารถทำได้ทุกอย่างเพื่อเป็นการปลดปล่อยทุกข์ การปฏิบัติจึงอยู่ที่เจตนาเพื่อบรรลุความหลุดพ้นเป็นหลัก แนวคิดลักษณะนี้เองที่ทำให้นิกายพุทธตันตระแสวงหาวิถีทางการเผยแผ่ศาสนาที่แตกต่างออกไปจากพระพุทธศาสนาเถรวาท

2. วิถีทางการบรรลุความหลุดพ้นโดยการได้รับความช่วยเหลือ

ถึงแม้พระพุทธศาสนานิกายตันตระจะเห็นว่าสรรพสัตว์สามารถพัฒนาตนเองโดยการสร้างสมบุญบารมีจนถึงความหลุดพ้นด้วยตนเองได้ แต่ก็เห็นว่าเป็นเรื่องยากและจะต้องใช้เวลาหลายภพชาติ ทำให้คนส่วนใหญ่รู้สึกวามนุษย์กับการหลุดพ้นเป็นสิ่งที่อยู่ไกลตัว ยากที่สามัญชนทั่วไปจะเข้าถึงได้ ดังนั้น นิกายพุทธตันตระจึงได้พัฒนาแนวความคิดการเผยแผ่เพื่อให้สอดคล้องกับความต้องการของมนุษย์ที่จะพ้นทุกข์ในชาติปัจจุบัน ภายใต้แนวคิด 4 ประการ คือ (เสถียร โพธิ์นันทะ, 2548)

1) เพราะเป็นความลึกลับซึ่งพระพุทธเจ้าทั้งหลายซ่อนเร้นเอาไว้ ไม่ทรงเปิดเผยแก่สาธารณชน นอกจากบุคคลผู้มีอุปนิสัยและมีปัญญากล้า ที่จักพอรับรสพระสัทธรรมอันเร้นลับนี้ พระองค์จึงประทานให้เปรียบว่าผู้ใหญ่ที่ไม่ยืนอาวุธหรือของมีคมแก่เด็กผู้ไม่รู้เดียงสา เพราะเกรงจะเป็นอันตราย แต่จะให้ก็เฉพาะผู้รู้ความแล้ว

2) เพราะธรรมชาติศัพท์สำเนียงต่างๆ ในโลกนั้นแท้จริงแล้วเป็นพระธรรมเทศนาของพระไวโรจนพุทธเจ้า แต่ปุถุชนสัตว์มีอวิชชากำบังจึงไม่รู้แจ้งและไม่เข้าใจในสิ่งธรรมชาติเหล่านั้น จัดว่าเป็นความลึกลับอย่างหนึ่ง

3) เพราะพระพุทธรูปนั้น มีอรรถลักษณะที่หนักหนา เราจะเพ่งเอาแต่รูปภาษาโวหารอย่างเดียวไม่ได้ เช่น ในพระสูตรมีกล่าวว่า "การภาวนานั้นแหละ คือ อริยมรรค โทสะและโมหะก็อันเดียวกัน" ถ้าเราไปยึดเอาตามตัวโวหาร จักกลายเป็นโทษ ผิดพุทธประสงค์ ฉะนั้น ต้องพิจารณาไตร่ตรองด้วยปัญญาอันสุขุม

4) เพราะการปฏิบัติเข้าถึงโพธิ์นั้น ลำพังกำลังของตนไม่พอที่จะต่อต้านพละมารกิเลส ต้องพึ่งอานุภาพของพระพุทธรูปเจ้าและพระโพธิสัตว์ช่วยจึงจักสำเร็จได้

ดังนั้น การบรรลุลุธรรมจึงต้องแกะรหัสลับไขให้ออก โดยไม่ติดอยู่ในภาษาทางโลกทั่วไป เพราะภาษาปุถุชนไม่อาจสื่อสภาวะนิพพานได้ มนุษย์จึงจำเป็นต้องมีผู้เปิดทางและนำทางแห่งสติปัญญาสูงสุด จึงจะสามารถรู้แจ้งได้ โดยอาศัยความช่วยเหลือจากพระพุทธรูปเจ้าและพระโพธิสัตว์ทั้งหลาย

3. วิธีการบรรลุลุความหลุดพ้นที่เหมาะสมกับทุกคน ให้ผลเร็ว และมีอานิสงส์มาก

พระพุทธศาสนานิกายตันตระเห็นว่าหลักธรรมในนิกายของตนมีจุดพิเศษกว่านิกายพระพุทธศาสนาอื่นๆ เพราะมีความเหมาะสมกับทุกคน บรรลุผลได้อย่างรวดเร็ว และมีอานิสงส์มาก มีจุดเด่นที่พิเศษกว่านิกายอื่นๆ ดังนี้ (เสถียร โพธิ์นันทะ, 2548)

1) การปฏิบัติตามนิกายอื่น กว่าบรรลุนุตรสัมโพธิ์ต้องกินเวลาช้านาน เช่น ต้องกินเวลาถึง 30 อสงไขยแสนกัปในการสร้างบารมี ในระยะเวลาอันช้านานนั้น บุคคลผู้บำเพ็ญส่วนมากที่ถอยเสีย 90 เปอร์เซนต์ ส่วนผู้ปฏิบัติตามลัทธิคฤหยานนั้นสามารถบรรลุสัมโพธิ์ญาณได้ในภายใต้นี้ปัจจุบันนี้ ไม่ต้องเสียเวลาช้านานยาวไกล

2) ลัทธิคฤหยานเหมาะกับอุปนิสัยของชนทุกชั้นทุกวัย ทุกนิกาย เช่น ผู้เลื่อมใสในอวตังสกุสูตร นิกายอวตังสกะ ในลัทธินี้มีโยคกรรมให้บำเพ็ญ เรียกว่า สมันตภัทรโยคกรรม (พระสมันตภัทรโพธิสัตว์ เป็นพระโพธิสัตว์ที่มีบทบาทสำคัญยิ่งในอวตังสกุสูตร) ผู้เลื่อมใสในนิกายเทียนไท่ก็มีอวโลกิเตศวรโยคกรรมให้บำเพ็ญ ผู้เลื่อมใสในศูนยตวาทีนและวิชญาณตวาทีนก็มีมัญชุศรีโยคกรรม และเมตไตรโยคกรรมให้ภาวนา ผู้ที่เลื่อมใสพระพุทธเจ้า พระโพธิสัตว์องค์ใด ก็มีโยคกรรมอันเกี่ยวข้องกับพระพุทธเจ้า พระโพธิสัตว์องค์นั้นๆ ให้ ซึ่งแต่ละโยคกรรมล้วนมีผลานิสงส์พิลึกโหลหลายยิ่ง อาจบรรลุได้ถึงวิมุตติได้

3) ผู้ปฏิบัติตามโยคกรรมของลัทธินี้ เวลาไปปฏิบัติในพุทธเกษตร เช่น สุขาวดีโลกธาตุ ก็ปฏิบัติแต่ในชั้นที่ 1 ไม่เกิดในชั้นที่ต่ำกว่าลงไป

4) ข้อปฏิบัติก็ง่าย แต่มีผลานิสงส์มาก เช่น สวดธารณีก็สามารถดับอกุศลบาปกรรมในอดีตได้ หรือเพียงแต่เขียนธารณีลงบนแผ่นผ้ากระดาษเก็บไว้อยู่กับตัว เมื่อตายไปก็อาจอุบัติในสุขาวดีได้ อย่างว่าแต่สวดสารถายด้วยความเลื่อมใสเลย

5) ลัทธินี้สามารถดับกรรมวิบากได้ เช่น สวดอมิตายุธารณีเพียงบทเดียว ก็สามารถดับอนันตริยกรรมวิบากได้หมดสิ้น ถ้าภิกษุ ภิกษุณี ต้องครุภาบัติถึงปาราชิก หากสวดธารณีนั้นเพียง 7 บท ก็อาจแก้ได้และกลับมาบริสุทธิ์ดังเดิม

6) ในนิกายสุขาวดีเห็นว่า บุคคลผู้ไปเกิดต้องบริบูรณ์ด้วยความศรัทธา ปณิธาน และปฏิบัติ จึงไปอุบัติได้ แต่ลัทธิคฤหยานถือว่าเพียงแต่อำนาจธารณีอย่างเดียว ก็สามารถช่วยให้คนทำครุอกุศลกรรมกลับไปอุบัติในสุขาวดีได้ เช่น เสกทรายด้วยธารณี 108 คาบ แล้วนำไปเกลี่ยลงบนหลุมฝังศพของผู้ตาย ผู้ตายแม้ไม่เคยทำกุศลใดๆ จะไปตกอยู่ในอบายภูมิได้ก็ตาม ก็อาจหลุดพ้นไปปฏิสนธิในสุขาวดี ลัทธินี้มีวิธีโปรดสัตว์ในนรกทางลัด คือทำมูทราหรือร่ายธารณี เพ่งสัณนิษฐานเป็นอารมณ์ ด้วยอานุภาพแห่งมูทราและธารณีสัณนิษฐานจะหลุดพ้นจากทรมานหมด พวกนั้นไปเกิดในสุขาวดี

7) ในสถานที่ใด หากเป็นที่ประดิษฐานธารณี เราเพียงแต่ได้เห็นหรือได้อยู่ หรือเราได้ฟังเสียงคน ร่ายธารณี หรือเราได้สังสรรค์กับผู้ร่ายธารณีเป็นนิตย์ มีอานิสงส์เท่ากับเราได้พบเห็นพระพุทธเจ้าเหมือนกัน และดับทุกข์ได้ด้วย ในอุณห์ศิวชัยธารณีบอกอานิสงส์ว่า ผู้ใดได้ฟังอุณห์ศิวชัยธารณีเพียงครั้งเดียวเท่านั้น อกุศลกรรมที่ทำมาตลอด 1,000 กัป ก็ดับหมดไม่ได้ผลเลย

8) นิกายพระพุทธศาสนาอื่นๆ ถือว่าการบรรลุเป็นพระพุทธเจ้าต้องอยู่ในปฐวีภาวะ เพราะเป็น ธรรมฐิติธรรมนิยามอย่างนั้น แต่ลัทธิมินตรยานว่า ไม่จำเป็น แม้อดีตภาวะก็บรรลุได้ ทั้งนี้เนื่องด้วยทุกสิ่งทุกอย่าง แม้กระทั่งวัตถุก็เป็นภาวะของพระไวโรจนะพุทธะหมด เรื่องเพศอันเป็นเพียงรูปรูปกายจึงไม่เป็นปัญหาอันใด

9) นอกจากจะได้ปราชาติ ประโยชน์ในภพหน้าแล้ว ในปัจจุบันภพ หากมีทุกข์ภัยอันใด ลัทธิคุยหยานก็มีวิธียุทธกรรม ทำให้สำเร็จสมปรารถนา เช่น ต้องการได้โชคลาภ ก็มีโยคกรรมสำหรับบำเพ็ญให้บังเกิดโชคลาภ เวลาภัยสงครามมาตีประเทศชาติ ก็มีโยคกรรมสำหรับคุ้มกันประเทศ ให้รอดพ้นภัยข้าศึก เป็นต้น

10) ปวงพระพุทธเจ้าทั้งหลายที่บรรลุสัมโพธิญาณล้วนต้องปฏิบัติตามธรรมในลัทธินี้ทั้งสิ้น ในพระสูตรหนึ่งชื่ออาณาคเขตตอภิปาลสูตร (แปลตามตัวจีน) กล่าวเป็นทำนองพระพุทธดำรัสของพระศากยมนีว่า เมื่อราตรีวันตรัสรู้ ก่อนพระโพธิสัตว์จะบรรลุนั้น แม้จะสร้างทศปารเมศครบถ้วนสมบูรณ์แล้ว ก็ยังเกิดความขัดแย้งในญาณ ในขณะนั้นปรากฏว่าปวงพระพุทธเจ้าได้เสด็จมาชุมนุมและตรัสเตือนให้ปฏิบัติตามลัทธิคุยหยาน คือ ให้พระโพธิสัตว์เพ่งว่า มีภาพดวงจันทร์ อยู่เบื้องบนพระนาสิก ภายในดวงจันทร์นั้นก็มีอักขระ "โอม" ด้วยวิธีนี้ พระโพธิสัตว์จึงสามารถบรรลุอนุตรสัมมาสัมโพธิญาณได้

4. วิถีทางการบรรลุความหลุดพ้นโดยใช้พิธีกรรมเป็นสัญลักษณ์

พระพุทธศาสนานิกายตันตระจะสร้างมณฑลที่มีความสวยงามน่าพิศนา สามารถดึงดูดความรู้สึกนึกคิดอันสุนทรให้เกิดขึ้นภายในจิตใจของเราได้ บริเวณสำหรับประกอบพิธีกรรม ซึ่งเป็นสัญลักษณ์ของความศักดิ์สิทธิ์หรือความบริสุทธิ์หมดจดนั้น ได้แสดงออกซึ่งพลังอำนาจของจักรวาล และพลังอำนาจของจิตวิญญาณในรูปของเทพนิยาย หรือไม่ก็ถูกสมมติให้เป็นตัวบุคคลขึ้นมา โดยการใช้อำนาจของเทพเจ้าทั้งหลายแทน ซึ่งถ้าไม่แสดงให้เห็นปรากฏเป็นตัวตนที่มองเห็นได้ด้วยตา ก็จะแสดงออกเป็นถ้อยคำที่เราสามารถใช้สาธยายวิงวอนให้อำนาจเหล่านั้นช่วยเหลือได้ นอกจากนี้ถ้อยคำดังกล่าวนี้ ยังเป็นส่วนประกอบอันสำคัญของกฎอันลึกลับแห่งอำนาจเหล่านั้นด้วย สัญลักษณ์เหล่านี้ถ้าหากอ่านให้ถูกต้องแล้วจะก่อให้เกิดความกลัว เกิดอารมณ์และความรู้สึกแปลกๆ ขึ้นอย่างน่าประหลาดทีเดียว โดยอาศัยสัญลักษณ์เหล่านั้นเราจะสามารถหน่วงเหนี่ยวหรือครอบครอง ทำลายพลังแห่งจักรวาลลงเสียได้ สามารถเปลี่ยนแปลงสิ่งที่เป็นมายาทั้งหลายแห่งสังขารโลกให้เป็นจริงขึ้นมาได้ และยังสามารถที่จะรวมตัวเข้าเป็นอันหนึ่งอันเดียวกับ "เอกบรมจิต" ได้อีกด้วย มณฑลทั้งหลายเป็นแบบพิเศษแบบหนึ่งของแผนผังสากลจักรวาลสมัยโบราณ ซึ่งเป็นขบวนการแห่งชีวิต วิวัฒนาการมาจากกฎที่สำคัญกฎหนึ่งและจะหมุนรอบแกนกลางอันหนึ่ง นั่นคือ ภูเขาสุเมรุ ซึ่งจัดเป็น "แกนกลางของโลก" แผนผังของสากลจักรวาลดังกล่าวนี้ ได้ถูกถอดแบบไว้ไม่เฉพาะในมณฑลเท่านั้น แต่ยังถูกถอดแบบไว้ในแจกันในพิธีกรรม ในพระราชวัง ในสถูป และในวัดทั้งหลายอีกด้วย เนื่องจากความสมดุลกันแห่งโลกใหญ่น้อยที่มีอยู่ในจักรวาล ดังนั้น ลักษณะของจักรวาลจึงถูกถอดแบบไว้ในตัวของคนแต่ละคนด้วย โดยที่ร่างกายและจิตใจของเขาจัดว่าเป็นมณฑลอันหนึ่ง เพราะว่าเป็นแดนแห่งการค้นหาพระโพธิญาณ การสร้างและการออกแบบมณฑลที่ดี การสวดวิงวอนเทพเจ้าทั้งหลายก็ดี จะต้องเป็นไปตามกฎอย่างเข้มงวดกวดขัน และจะต้องเป็นไปตามนิยามแห่งพิธีกรรมที่กำหนดเอาไว้เป็นอย่างดี (เอ็ดเวิร์ด โคนซ์, มปป.) นิกายพุทธตันตระ

จึงใช้การประกอบพิธีกรรมเป็นสัญลักษณ์และเป็นเครื่องมือหนึ่งในการบรรลุความหลุดพ้น ส่วนประกอบของพิธีกรรมล้วนมีปริศนาธรรมแฝงอยู่ด้วย เช่น เปรียบเสมือนชีวิต การย่อส่วนโลกและจักรวาลเข้ามาไว้ในมณฑลพิธี และจุดศูนย์กลางของพิธีหมายถึงเอกบรมจิต

5. วิถีทางการบรรลุความหลุดพ้นผ่านพุทธเทวนิยม

พระพุทธศาสนานิกายตันตระแบ่งพลังอำนาจแห่งสากลจักรวาลทั้งหมดเป็น 5 ชั้น ซึ่งแต่ละชั้นจะมีพระตถาคตองค์หนึ่งในบรรดา 5 องค์เป็นประธาน โดยมีพระนามดังนี้ (เอ็ดเวิร์ด โคนซ์, มปป.) 1) พระไวโรจนพุทธะ 2) พระอักโขภยพุทธะ 3) พระรัตนสัมภวพุทธะ 4) พระอามิตาภพุทธะ 5) พระอโมฆสิทธิพุทธะ นอกจากนี้ นิกายพุทธตันตระยังเห็นว่าพระพุทธเจ้าทุกพระองค์ทรงมีพระมหากรุณาธิคุณต่อสรรพสัตว์ และพระองค์จะคอยช่วยเหลือสรรพสัตว์ให้พ้นทุกข์อยู่เสมอ ซึ่งเป็นลักษณะแนวคิดคล้ายแบบเทวนิยม โดยสร้างแนวคิดว่าการปรินิพพานของพระพุทธเจ้าเป็นเพียงมายาที่พระองค์ประสงค์จะสอนธรรมะให้เข้าใจความไม่เที่ยง แต่แท้จริงแล้วทรงเปลี่ยนสถานะเป็นเทพที่คอยช่วยเหลือมนุษย์ที่มีความศรัทธาและปฏิบัติตามนิกายพุทธตันตระ พระพุทธเจ้าทุกพระองค์คอยเปิดแสงธรรมช่วยเหลือสรรพสัตว์ให้หลุดพ้นได้

ดังนั้น พัฒนาการเกี่ยวกับความหลุดพ้นของนิกายพุทธตันตระจึงจำแนกออกเป็น 5 ประการ คือ 1) วิถีทางการบรรลุความหลุดพ้นโดยถือเจตนาเป็นสำคัญ การกระทำทุกอย่างจะต้องมีเจตนาที่บริสุทธิ์ 2) การบรรลุความหลุดพ้นโดยการได้รับความช่วยเหลือ เพราะถือว่ามนุษย์ยากที่จะหลุดพ้นได้ด้วยตนเอง ถึงแม้ว่าลำพังมนุษย์ก็สามารถบรรลุถึงความหลุดพ้นได้ด้วยการปฏิบัติของตนเอง แต่ก็มีโอกาสเป็นไปได้ยากมากและมีความเสี่ยงสูงที่จะเกิดมิจฉาทิฐิ จึงต้องได้รับความช่วยเหลือจากพระพุทธเจ้าและพระโพธิสัตว์ เพื่อชี้ทางและเปิดประตูแห่งความหลุดพ้น 3) วิถีทางการบรรลุความหลุดพ้นที่เหมาะสมกับทุกคน ให้ผลเร็ว และมีอานิสงส์มาก โดยมรรควิธีแบบพุทธตันตระเหมาะสมกับทุกจริตนิสัย ช่วยให้การบรรลุความหลุดพ้นได้เร็ว และมีพลาณาพมา 4) วิถีทางการบรรลุความหลุดพ้นโดยใช้พิธีกรรมเป็นสัญลักษณ์ พระพุทธศาสนานิกายตันตระมีพิธีกรรมเป็นเครื่องมือให้การบรรลุความหลุดพ้น ประกอบด้วย มন্ত্রะ ธารณี มุทรา มณฑล อภิเชก เป็นต้น 5) วิถีทางการบรรลุความหลุดพ้นผ่านพุทธเทวนิยม คือ การบรรลุความหลุดพ้นที่ได้รับความช่วยเหลือจากพระพุทธเจ้า

เมื่อวิเคราะห์จากแนวทางปฏิบัติเพื่อความหลุดพ้นในพระพุทธศาสนานิกายตันตระดังกล่าวพบว่า เป็นการไขมนต์ผนวกเข้ากับพิธีกรรมและการสวดมนต์ ซึ่งถือว่าการปรับเปลี่ยนแนวทางปฏิบัติธรรมใหม่เพื่อให้สามารถเข้าถึงสภาวะธรรมด้วยการประกอบพิธีกรรม จากนั้นได้ยกระดับไปสู่การสร้างโพธิจิต เพื่อให้จิตแนบไปเพื่อความหลุดพ้น โดยการเพ่งจิตไปที่พระพุทธเจ้า พระโพธิสัตว์และเทพเจ้าที่เคารพนับถือ ซึ่งเป็นการฝึกแบบอนุสสติและการสร้างนิมิตขึ้นในจิต จากนั้นจึงปฏิบัติแบบรหัส 3 คือ กายรหัส วจรรหัสและมโนรหัส เพื่อให้หลอมรวมเป็นหนึ่งเดียวกัน ซึ่งเป็นเอกสภาวะธรรม จากนั้นจึงมุ่งกระแสจิตไปหลอมรวมเป็นพุทธภาวะ คือ การทำจิตให้หลุดเข้าไปเป็นหนึ่งเดียวกับพระพุทธเจ้า สภาวะนั้นจะทำให้ความเข้าใจว่ามีตัวตนสลายไป กิเลสตัณหาก็กุญทำลายไปด้วย ดังนั้น จึงมีทั้งส่วนที่เป็นการปฏิบัติและสภาวะธรรม ในพิธีกรรมต่างๆ ล้วนมีการปฏิบัติแฝงอยู่ เพียงแต่อาจไม่อธิบายเท่านั้น จุดเด่นของพระพุทธศาสนานิกายตันตระก็คือ ทุกการปฏิบัติสามารถหลุดพ้นได้ตลอดเวลา บางคนอาจหลุดพ้นในขณะที่สวดมนต์อยู่ บางคนกำลังทำพิธี บางคนขณะเพ่งจิตไปที่พระพุทธเจ้า บางคนหลุดพ้นขณะทำท่ามุทรา บางคนหลุดพ้นในขณะที่ประกอบบุพพกิจทำแสน เป็นต้น ทุกขั้นตอนการปฏิบัติจึงสามารถทำให้หลุดพ้นได้ ซึ่งเป็นวิถีทางปฏิบัติที่เหมาะสมกับทุกสภาพจิต

ส่วนพัฒนาการของผู้บรรลุความหลุดพ้น หลังจากที่ได้หลุดพ้นแล้วยังมีเวลาช่วยเหลือโลกและสรรพสัตว์ ในฐานะที่เป็นมนุษย์ เป็นผู้มีอานุภาพมากและเชื่อว่าเป็นผู้ที่มีความศักดิ์สิทธิ์ ได้พัฒนาการมาจากพระ

อรหันต์ พระโพธิสัตว์ และพัฒนาการมาเป็นสิทธะ คือ บุคคลผู้ที่เป็นอันหนึ่งอันเดียวกันกับจักรวาลจนไม่มีสิ่งใดที่จะควบคุมเขาได้อีกต่อไป เนื่องจากเป็นผู้ที่หลุดพ้นแล้ว มีภารกิจในการช่วยโลกและสรรพสัตว์ ทั้งในฐานะผู้ปกป้องคุ้มครอง ผู้อำนวยผลบุญ ผู้ช่วยเหลือให้มีสวัสดิภาพ การส่งเสริมสิ่งดีงาม มีทั้งพระเดชและพระคุณ และมีความเกื้อกูลต่อโลกและสรรพสิ่ง

สรุป

ความหลุดพ้นในพระพุทธศาสนานิกายตันตระ ถือว่าการบรรลุความหลุดพ้นโดยถือเจตนาเป็นสำคัญ ต่อมาเห็นว่าการบรรลุความหลุดพ้นโดยถือว่ามนุษย์ยากที่จะหลุดพ้นได้ด้วยตนเอง จึงต้องได้รับความช่วยเหลือจากพระพุทธรเจ้า พระโพธิสัตว์ รวมทั้งองค์ประกอบด้านพิธีกรรมและความเชื่อด้านการสวดมนต์และสวดธารณี ซึ่งจะทำให้การบรรลุความหลุดพ้นแบบตันตระเหมาะสมกับทุกคน ให้ผลเร็ว และมีอานิสงส์มาก และยังมีพัฒนาการด้านการบรรลุความหลุดพ้นโดยใช้พิธีกรรมเป็นสัญลักษณ์และการบรรลุความหลุดพ้นผ่านพุทธเทวนิยม คือ การได้รับความช่วยเหลือจากพระพุทธรเจ้าและพระโพธิสัตว์ทั้งหลาย ซึ่งทุกคนก็สามารถบรรลุความหลุดพ้นได้ภายในชาตินี้ สะท้อนให้เห็นว่าการบรรลุความหลุดพ้นไม่ได้ยากลำบากเกินกว่าบุคคลทั่วไปจะบรรลุถึงได้ ทั้งยังเป็นการปฏิบัติง่าย สะดวกรวดเร็ว ไม่ต้องเสียเวลาบำเพ็ญบารมีมากมายเพื่อบูทางไปสู่ความหลุดพ้นเหมือนพระพุทธศาสนานิกายอื่น

ส่วนพัฒนาการของผู้บรรลุความหลุดพ้น หลังจากที่ได้หลุดพ้นแล้วยังมีเวลาช่วยเหลือโลกและสรรพสัตว์ ในฐานะที่เป็นมนุษย์ เป็นผู้มีอำนาจมากและเชื่อว่าเป็นผู้ที่มีความศักดิ์สิทธิ์ ได้พัฒนาการมาจากพระอรหันต์ พระโพธิสัตว์ และพัฒนาการมาเป็นสิทธะ คือ บุคคลผู้ที่เป็นอันหนึ่งอันเดียวกันกับจักรวาลจนไม่มีสิ่งใดที่จะควบคุมเขาได้อีกต่อไป เนื่องจากเป็นผู้ที่หลุดพ้นแล้ว มีภารกิจในการช่วยโลกและสรรพสัตว์ ทั้งในฐานะผู้ปกป้องคุ้มครอง ผู้อำนวยผลบุญ ผู้ช่วยเหลือให้มีสวัสดิภาพ การส่งเสริมสิ่งดีงาม มีทั้งพระเดชและพระคุณ และมีความเกื้อกูลต่อโลกและสรรพสิ่ง

เอกสารอ้างอิง

- ฉัตรสุมาลย์ กบิลสิงห์. (2525). ประเทศจีนกับพระพุทธศาสนา (ฝ่ายมหายาน). นครปฐม: โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยราชวิทยาลัย.
- _____. (2538). พระพุทธศาสนาแบบทิเบต. กรุงเทพมหานคร: ส่องสยาม.
- ประยงค์ แสนบุราณ. (2548). พระพุทธศาสนาฝ่ายมหายาน. กรุงเทพมหานคร: โอ.เอส.พริ้นติ้ง เฮ้าส์.
- พระมหาสมจินต์ สมมาปัญญา. (2544). พุทธปรัชญา สารและพัฒนาการ. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- พระมหาดาวสยาม วชิรปัญญา. (2538). ประวัติศาสตร์พระพุทธศาสนาในอินเดีย. กรุงเทพมหานคร: พิมพ์สวย.
- พระมหาแผน ธมฺมเมธี (ศรีอภัย). (2548). ศึกษารูปแบบและวิธีการเผยแผ่พุทธธรรมของพันเอกปิ่น มุทุกันต์. วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต. บัณฑิตวิทยาลัย: มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.

พระวิมาน คมกัปปญโญ (ตริกมล). (2549). ศึกษาอิทธิพลของตันตระที่มีต่อพระพุทธศาสนาเถรวาทในประเทศไทย. วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต. บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.

พิฑูร มลิวัลย์และคณะ. (2533). ประวัติศาสตร์พระพุทธศาสนา. ครั้งที่ 2. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์การศาสนา.

วสิน อิศรสระ. (2528). พุทธปรัชญามหายาน. กรุงเทพมหานคร: มหาวิทยาลัยรามคำแหง.

แสง จันทรงาม, (2544). ประทีปธรรม. กรุงเทพมหานคร: สร้างสรรค์บุ๊คส์.

_____. ศาสนศาสตร์. (2531). กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์ไทยวัฒนาพานิช จำกัด.

เสถียร โพธิ์นันทะ. (2548). ปรัชญามหายาน. พิมพ์ครั้งที่ 5. นครปฐม: โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยราชภัฏวชิรวิทยาลัย.

อภิชัย โพธิ์ประสิทธิ์ศาสตร์. (2539). พระพุทธศาสนามหายาน. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยราชภัฏวชิรวิทยาลัย.

เอ็ดเวิร์ด โคนซ์. (มปป.). พุทธศาสนประวัติสังเขป. กรุงเทพมหานคร: สภาการศึกษามหาวิทยาลัยราชภัฏวชิรวิทยาลัย.

